

Марина Кришталь,

студентка 5 курсу

ННІ філології та журналістики.

Науковий керівник: **Г. І. Гримашевич,**

кандидат філологічних наук, доцент.

Морфологічні гуцульські діалектизми в повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»

У статті проаналізовано морфологічні гуцульські діалектизми, використані М. Коцюбинським у повісті «Тіні забутих предків»; визначено особливості функціонування морфологічних діалектизмів у художньому тексті.

Морфологія є одним із розділів граматики, який посідає чільне місце серед інших, оскільки граматична система тісно пов'язана з орфографією, пунктуацією та стилістикою.

Особливої ваги набуває використання морфологічних засобів у художньому тексті, особливо тоді, коли автор уживає їх із певною стилістичною метою, зокрема, щоб показати особливості побуту й мовлення зображуваної ним території. З огляду на це цікавим і важливим є використання гуцульських морфологічних рис М. Коцюбинським у повісті «Тіні забутих предків», лінгвальні особливості якої вже були в полі зору дослідників, зокрема О. Давидової [6], І. Денисюк [8], М. Грицюти [3; 4], Н. Калениченко [9], М. Костенко [10], Ю. Кузнецова [11], В. Масальського [12], Л. Паламарчук [13], Р. Піддібної [14], В. Святовець [15] та інших.

Із приводу цього білоруський письменник М. Богданович зауважував: «Цей дикий, співучий край багато хто пробував описувати, але ніхто не зробив цього з такою досконалістю, як український белетрист М. Коцюбинський» [1, с. 229].

Світле здорове життя, що перебуває в гармонії з природою, постає в творі «Тіні забутих предків» – цій правдивій казці Гуцульщини. Для написання твору М. Коцюбинський вивчав фольклорно-етнографічні матеріали, їздив до Криворівні, спостерігав життя гуцулів. Він прагнув відтворити їхнє своєрідне міфологічне світосприймання та світовідчуття, показати життя людей в атмосфері казки, міфу, повір'їв і забобонів. «Коли б я хоч трохи переніс на папір колорит Гуцульщини і запах Карпат, то й з того був би задоволений», – писав він у листі до перекладача його творів М. Могілянського [2].

Мета нашого дослідження – виявити та проаналізувати гуцульські морфологічні діалектизми в повісті «Тіні забутих предків».

Серед усіх частин мови в повісті найяскравіше представлені морфологічні риси у сфері іменника, зокрема, можна відзначити такі:

– іменники, які в літературній мові мають чоловічий рід, у гуцульському говорі виступають у жіночому: Тоді зійшлись до стаї всі вівчарі і сіли біля живого вогню, щоб в мирності з'їсти свою першу полонинську *кулешу* (Коцюб., с. 217);

– інколи замість однини вживається форма множини: І як ті діти, слухали прості оповідання про те, скільки люди виробили сіна, що буришки нема *кукурудзи* ріденькі... (Коцюб., с. 224);

– іменники жіночого роду І відміни в орудному відмінку однини мають закінчення **-ов**: – Я му дивитись, котра зірка над *полонинков* – то бачить Іванко (Коцюб., с. 214); – На безоружного з *бартков* не йду (Коцюб., с. 238);

– у знахідному відмінку множини ці ж іменники в гуцульській говірці мають закінчення називного відмінка множини, тоді як у літературній мові – нульове закінчення: ... поглядаючи на *овечки*, на *корови*... (Коцюб., с. 230); Іван обіймав чужі *молодиці* (Коцюб., с. 231); Мав уже гнати *вівці* до стаї (Коцюб., с. 223); Кошари чекають на *вівці* (Коцюб., с. 220);

– іменники середнього роду IV відміни в знахідному відмінку множини теж приймають закінчення називного, а не родового: Він йме пасти її *ягнята* (Коцюб., с. 211);

– у гуцульських говірках у кличному відмінку виявляється тенденція опускати не тільки кінцевий голосний, а навіть останній склад: – *Мико!* Ходи д'мені, браччіку! (Коцюб., с. 224). – *Почекай, браччіку Йва,* я зараз! (Коцюб., с. 224), про що засвідчують і сучасні дослідження діалектології, які в такій рисі вбачають тенденцію опускання цілого складу у зв'язку з тим, що в горах люди часто гукають одне одного, але долинає лише перша частина імені.

Морфологічні діалектні особливості прикметників представлені незначною мірою:

– інколи якісні прикметники м'якої групи набувають закінчень твердої: ...до тої *самотної* душеньки мужа (Коцюб., с. 247);

– у присвійних прикметниках у твердій і м'якій групі відзначено суфікс **-ов(а)**: *Бувай здорова, ковальова!* (Коцюб., с. 211).

Порівняно з літературною мовою, займенники в гуцульських говірках зберігають багато архаїчних рис, які й представлені в творі. Серед них виділяємо такі:

– паралельно зі звичайними формами особових займенників збереглися й давні енклітичні форми – односкладові ненаголошені слова, котрі в мовному потоці інтонаційно приєднуються до попереднього слова, утворюючи з ним одне фонетичне ціле: ...*плекали мя* вівці (Коцюб., с. 225); Наш Федір зробив *си* таку файну фляру (Коцюб., с. 210);

– в орудному відмінку однини особовий займенник **ти** може набувати закінчення **-ов**: ...за *тобов*, душко Марічко, за *тобов* банував (Коцюб., с. 240);

– у родовому та давальному відмінках однини в чоловічому й середньому роді відповідно до форм **його**, **йому** використано усічені форми **го** і **му**: *проси го, дай му*: Мосійчук має, а *му* належит (Коцюб., 222); *Я му*

сіно робити (Коцюб., с. 214); Я му дивитись, котра зірка над полонинков (Коцюб., с. 214);

– у родовому відмінку однини особового займенника **він** засвідчена форма **него**: Побачив бог та й вкрав того в *него* (Коцюб., с. 225);

– у гуцульських говірках зберігаються давні вказівні займенники **сей, се, ся**, що походять із давніх **сь, се, ся**: Марічка теж вже ходила у заплітках, а *се* значити мало, що вона вже готова й віддатись (Коцюб., с. 211); Він вже стояв на *сій* високій луці (Коцюб., с. 216); *Ся* полонина небесна (Коцюб., с. 226); *Сей* сон небуття (Коцюб., с. 227);

– також поширені в мові гуцулів редуplikовані форми займенників **тот** (< *тътъ*), **тота, тото, тоті**: Побачив Бог та й вкрав *тото* в него (Коцюб., с. 225); ...як *тота* ватра (Коцюб., с. 233); Я му дивитись, котра зірка над полонинков – *тоту* бачить Іванко (Коцюб., с. 214); Він обминав *тоту* згадку (Коцюб., с. 241);

– інколи в творі вживається замість форм давального відмінка родовий із прийменником: ...гори належали тільки *до неї* (Коцюб., с. 231).

Щодо числівника, то М. Коцюбинський у творі «Тіні забутих предків» використовує їх небагато, але все ж можна визначити такі діалектні особливості:

– числівник **один** (зі східнослов'янського *єдинъ*) має форму **єдин, єден**: Безстиднику *єден* (Коцюб., с. 241); Опришку *єден* (Коцюб., с. 238);

– у середньому роді числівник **один** має закінчення **-о**: ...сліпа на *одно* око (Коцюб., с. 210);

– числівник **чотирнадцять** має форму **штирнадцять**: Мосійчук має *штирнадцять* дроб'єт (11, с. 222).

Дієслівні форми в гуцульських діалектах виявляють дуже велику строкатість. Тут засвідчено багато давніх форм, які вже зникли в східнослов'янських, але лишилися в західнослов'янських мовах та українських діалектах, зокрема і в гуцульському. Тому серед рис у сфері дієслова автор використовує такі:

– послідовне використання інфінітива на **-ти**: ... навчав не *любити* чужі молодіці (Коцюб., с. 213); От вкучилось їм все по воді *ходити* (Коцюб., с. 225); Треба було все те звідти *дістати* (Коцюб., с. 233);

– частка-постфікс **с'а** (варіанти **се, сі, си**) може виступати в препозиції та в постпозиції щодо дієслова, може відокремлюватися від дієслівних форм іншими словами: Я *си* обую файно та й буду дівка (Коцюб., с. 210); А нащо ж ти б'єш *си* ? (Коцюб., с. 210);

– у теперішньому часі дійсного способу в 3 особі однини дієслова І дієвідміни можуть мати усічену форму: ...ватаг *кида* вогонь, а сам наслухає (Коцюб., с. 217); Навиклим рухом Іван *хана* вівцю (Коцюб., с. 221); Ватаг потягається вже ... *почина* дніти (Коцюб., с. 227);

– у 3 особі однини та множини теперішнього часу дієслова мають диспалаталізований флексійний [т]: ...вже обоє *настушат* (Коцюб., с. 225); Відай, *ростут*, - кидав наче до себе Іван (Коцюб., с. 225);

– у минулому часі 2 особа однини та множини після приголосних попереднього слова в реченні має такі закінчення-енклітики: *єс, їм, ис, істе, исте, ісьмо*: Раз якось *наслисьмо* вівці (Коцюб., с. 247); Що там *робив-єсь* (Коцюб., с. 241), *Чим-єсь* так згоріла (Коцюб., с. 218), які є залишками давньої складеної форми минулого часу – перфекта;

– якщо в літературній мові елементи **му, меш, ме, мете** у формі недоконаного виду майбутнього часу стоять у постпозиції щодо дієслова й пишуться з ним разом, то в гуцульських говірках цей залишок давнього дієслова **имати** стоїть у препозиції до дієслова, може відділятися від нього іншими словами, що й відзначаємо в досліджуваній повісті: ...*їме пасти* її ягнята (Коцюб., с. 211); Ти *меш*, сарако, *вівчарити*, я му сіно робити (Коцюб., с. 214); Ти *меш годувати* мене і мого газду (Коцюб., с. 232). Така форма є архаїчною;

– 2 особа однини наказового способу здавна в східнослов'янських мовах мала закінчення **-і(-и)**, у гуцульських говірках – нульове закінчення.

Причому такі дієслова вимагають від додатка не знахідного, а родового відмінка: *Пазь* своєї Гафії, а моєї не *руш* (Коцюб., с. 238);

– якщо в українській літературній мові у формі 3-ї особи однини та множини виступає частка **хай**, **нехай**, то в гуцульському говорі – її діалектні модифікації **най**, **нех** та частка **бодай**: *Най* буде так (Коцюб., с. 244); *Бодай* бис – клене козар і не кінчає (Коцюб., с. 221); *Най* що хоче роб'є, а ти будеш моєю (Коцюб., с. 213);

– у формах умовного способу в гуцульських говірках зафіксовано вживання архаїчних форм, де функцію допоміжної частки **би** виконують ще й інші форми цього слова: *Я бих* туди *пронир* (Коцюб., с. 225); *Абих* так *здоров* *був* (Коцюб., с. 229), до складу яких входить давня форма допоміжного дієслова **бути** в аористі, яка в сучасній українській мові перетворилася на частку форми умовного способу.

Загалом же для гуцульських говірок характерне вживання архаїчних форм дієслів **еси**, **бист**, **бис** для утворення форм наказового способу та дієприкметників: *Бодай бис...* (Коцюб., с. 221); *Свят еси*, господи (Коцюб., с. 224).

Щодо прислівника та службових частин мови, то їхні діалектні відмінності у складі та структурі зумовлені в основному місцевими особливостями їхнього творення. Деякі прислівники в гуцульських говірках змінні – **кудою**, **тудою**: *Вівчарі* одхиляють коліна од дірки, *кудою* скаче у струнгу вівця (Коцюб., с. 221).

Сполучники **якби**, **як** мають початковий [йе], що зумовлено фонетичними рисами гуцульського діалекту, оскільки в ньому будь-який голосний [а], незалежно від походження, переходить в [е]: *А екби* у голову вбив (Коцюб., с. 239); *Ек* бог даст, моє солодашко (Коцюб., с. 213).

М. Коцюбинський у повісті «Тіні забутих предків» використовує вигуки, характерні для мови гуцулів: **ігій**, **ігі**, **ади** та ін.: *Ігій* на тебе *відьмо* (Коцюб., с. 229); *Ігі* на тебе (Коцюб., с. 205); *Ади!* Я одвернув бурю (Коцюб., с. 237).

Отже, у повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинський намагався відобразити морфологічні риси, характерні для гуцульського діалекту, які й досі збережені в гуцульських говірках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданович М. Зібрання творів: У 2-х. – Мінськ, 1968.
2. Борщевський Б. М. Вивчення творчості Михайла Коцюбинського в школі (Посібник для вчителів). – К: Радянська школа, 1975. – 196 с.
3. Грицюта М. С. Зачарований красою // Михайло Коцюбинський. Подарунок на іменини. – К.: Веселка, 1989. – С. 320-333.
4. Грицюта М. С. Фольклорна основа повісті М. М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» // Радянське літературознавство. – 1958. – № 1. – С. 59-73.
5. Давидова О. Г. Лексичні діалектизми як складовий елемент стилістичної системи повісті М. М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» // Тези доповідей і повідомлень четвертої республіканської наукової конференції з питань творчості М. М. Коцюбинського. – Дніпропетровськ, 1963. – С. 87-88.
6. Денисюк І. О. Майстерність М. Коцюбинського в повісті «Тіні забутих предків» // Тези доповідей і повідомлень четвертої республіканської наукової конференції з питань творчості М. Коцюбинського. – Дніпропетровськ, 1963. – С. 39-40.
7. Жилко Ф. Т. Українська літературна мова кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Радянська школа, 1948. – С. 23-24.
8. Захарків О. Т. Діалектна лексика як один із виявів духовної культури народу. – Львів, 1990. – 94 с.
9. Калениченко Н. Л. Великий Сонцепоклонник. – К.: Дніпро, 1967. – 236 с.
10. Костенко М. О. Художня майстерність М. Коцюбинського. – К.: Радянська школа, 1969. – 231 с.

11. Кузнецов Ю. Б. Поетика прози Михайла Коцюбинського. – К.: Дніпро, 1989. – 179 с.
12. Масальський В. І. Мова і стиль творів М. Коцюбинського. – К.: Радянська школа, 1965. – 124 с.
13. Паламарчук Л. С. Лексична синоніміка художніх творів М. Коцюбинського. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 176 с.
14. Піддібна Р. «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського: міфопоетика та ліро-епос // Слово і час. – 1991. – № 11. – С. 68-72.
15. Святовець В. Приворотне зілля (дещиця про поетику М. Коцюбинського) // Українська культура. – 1997. – № 11-12. – С. 3-8.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

Коцюб. Коцюбинський М. М. Вибране: У 2 т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1988.